

ČEŠTINA BEZ PŘÍKRAS

PETR **SGALL**
JIŘÍ **HRONEK**

KAROLINUM

Čeština bez příkras

prof. PhDr. Petr Sgall, DrSc.
doc. PhDr. Jiří Hronek, CSc.

Vydala Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum
Redakce Lenka Ščerbaničová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání druhé

© Univerzita Karlova v Praze, 2014
© Petr Sgall, Jiří Hronek, 2014 (2. vydání)

ISBN 978-80-246-2459-4
ISBN 978-80-246-2529-4 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2015

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

VAROVÁNÍ

Smysl pro odpovědnost nás nutí upozornit, že názory v tomto spisku obsažené jsou (ne náhodou) málo podobné stanoviskům většiny českých lingvistů; podobný postoj se těžko dá najít blíž než za devatero horami a velkou louží (nebo u někoho, kdo léta učil česky cizince).

Autoři

ACKNOWLEDGEMENT

I wrote my part of this book during my stay at the Netherlands Institute of Advanced Studies in Wassenaar, the stimulative atmosphere of which was of great importance for me.

Petr Sgall

OBSAH

Několik slov úvodem ---- 9

1. NENÍ JAZYK JAKO JAZYK ---- 13

Jazykové útvary spisovné a jiné ---- 15

Situace ve světě ---- 17

Rozvrstvení češtiny ---- 21

2. JAK SE DOOPRAVDY MLUVÍ V ČECHÁCH ---- 27

Vod starýho mlejna aneb hlásky ---- 30

Jabkám a říbkm aneb skupiny hlásek ---- 34

S děvčatama vo klukách aneb podstatná jména ---- 35

Byli udivený, že sem mezi nemocnejma zdravěj aneb přídavná jména ---- 38

Jich - z nich, jí - z ní, ale ho - z něj aneb zájmena (a číslovky) ---- 42

Prosej, abysme připomenuli, žes to přines aneb slovesa ---- 47

Větná skladba ---- 51

Slovní zásoba ---- 58

3. CO SE SMÍ, NEBO CO SE HODÍ? ---- 67

Od zákazů a nařízení k informování ---- 68

Bohatství stylů, nebo zdroj nedorozumění? ---- 70

Čížkové a Moraváci ---- 73

Pověry, mýty a iluze ---- 75

Může za to Dobrovský? ---- 80

4. CO TOMU ŘÍKAJÍ LINGVISTÉ ---- 83

Střídání kódů ---- 84

Změny kodifikace ---- 88

Jak teda budou mluvit naši vnuci? ---- 89

5. ... A CO BÁSNÍCI A JINÍ UMĚLCI ---- 93

6. PRAVOPISNÉ PATÁLIE ---- 103

PŘÍLOHY ---- 109

A: Náčrt slovníku obecné češtiny ---- 110

B: Ukázky rozhovorů ---- 146

SEZNAM LITERATURY ---- 151

MOTTO

Moje žena, původem z Moravy, kde se hovoří, jak praví oni, čistší češtinou než v Čechách, ho dokonce Ondrou nazývala. Tvar Vondra shledávala poněkud vulgárním, tak jako třeba: vosel, volejovky nebo vopratě. Byla to u ní jakási přebujelá potřeba čistoty, potřeba omluvitelná u učitelek, ale dost směšná jinde.

M. Horníček: Jak hledat slunce, Praha 1980, s. 12

NĚKOLIK SLOV ÚVODEM

U Horníčků se mluví podobně jako v mnoha českých rodinách; místo moravského původu nebo učitelského povolání někdy působí jiné faktory, někdy je rodina jednotnější, ale s rozrůzněním češtiny se její členové tak jako tak setkávají za jejími hranicemi. Někdo je přesvědčen, že to tak musí být, že takové rozvrstvení existuje ve všech (aspoň evropských) jazycích, jiní zase tvrdí, že je to zdroj obtíží, se kterými se v mnoha jiných jazycích nesetkáme. Rozdíly mezi spisovným a nespisovným vyjadřováním jsou jistě záležitostí obecná, ale pro češtinu je dost specifická právě různost názorů na způsoby vyjadřování a na jejich vhodnost. Všichni mluvčí, a zejména mluvčí písíci, včetně překladatelů a redaktorů, se setkávají s obtížemi spojenými s tím, že v různých situacích je možné různě hodnotit a využívat výrazové prostředky jednotlivých podob našeho národního jazyka a že stanoviska k tomu se často hodně liší.

Chceme touto knížkou přispět k pochopení jazykové stratifikace (rozvrstvení) češtiny, o které se v našich školách i v lingvistické literatuře mluví jen málo. Jak je to vlastně s tvary jako *bysme*, *velkýho*, *vokno*, *mlejn*, které z nich se komu líbí a komu ne, kdy se které z nich mohou hodit? Mají pravdu ti (Moravané i jiní), kteří tvrdí, že se v Čechách mluví nedbale, nekulturně? Považují se dnes za spisovné, „správné“, tvary jako *píšu*, *můžou*, *obejmuti*, nebo *sed si*, *hudebníkách* atd. atd.? – Pokud vás takové otázky zajímají, doufáme, že najdete v naší knížce něco užitečného.

Uvedme ještě jednu ilustraci:

... *A jak ten svůj Olymp měli, panenku, scuknutej! Úsporně, žádný – ministerstva kultury a vyučování a informací a zemědělství a – a obchodu a železnic a pošt a telegrafů – to máme už aspoň sedm ministrů. A toho papíru! – Nic! Zeus, alias Jupiter či Joviš na tohle na všechno měl všeho všudy tři podbohy – Apolóna, Dionýza a Merkura. ... Vemte chudáka Sizyfa. Znáte ho. No ten zvěďavej, vykutáleněj, co krad bohům jejich tajemství. Tak třeba roznášel drby, co sehnal o samém Jovišovi, jenž, jak známo, byl proutník, dědek záletná, no a Sizyfos to vo něm uveřejnil. Z čehož Zeus Hromotřas, jak mu říkal s oblibou Homér, měl doma jiný hromobití, vod paní Junóny, pochopitelně. – Sizyfos byl vůbec filuta. Prosim vás, dyt von se zmocnil smrti, takle jednou v útery v dopoledne, a spoutal jí do řetězu. To si představte! Lidi přestali umírat!*

Chárón, převozník mrtvých do podsvětí, neměl koho převážet. V podsvětí začla být nouze o nebožtíky... – Pluto, pán pekel, mu to přečet. Rozsudek: ten balvan budeš tlačit do tyhle příkrý stráně až na samej vrchol kopce. Když ho dovalíš, vykonals úkol a zhostil ses trestu. Ale esli se ti skutálí do údolí, musíš dolů pro něj a začít znova a znova a znova na věky věků, až do konce světa a časů.

To je, jak jste jistě poznali, Jiří Voskovec, totiž úryvky z jeho textu, který po léta koloval po naší zemi na utajovaných kazetách. Jsme si vědomi, že většina jeho textu je daleko spisovnější, ale vybrali jsme takové úseky, které připomínají, že i v kultivovaném vyjadřování mají své místo tvary nespisovné. Jaké tvary to jsou a jaké místo jim náleží, o tom budeme psát.

Než přejdeme k věci, předesíláme v 1. kapitole několik poznámek k vyjasnění pojmů, se kterými se v úvahách o těchto otázkách pracuje, a pak stručnou charakteristiku situace v různých jazycích. Jednotlivé kapitoly knížky jsou ale samostatné, je možné snadno se zorientovat a najít místa, která by vás mohla zajímat. Ty, kteří hledají informace podrobnější, včetně úplnější dokumentace a soustavnější diskuse, odkazujeme na monografii, kterou jsme napsali spolu s J. Horeckým a A. Stichem a kterou uvádíme v seznamu literatury v závěru knížky; do tohoto seznamu odkazujeme dál vždycky prostě jménem autorů jednotlivých publikací.

Za důkladné přečtení rukopisu knížky a za podnětné poznámky k jejímu obsahu i k mnoha formulacím patří náš zvláštní dík prof. dr. A. Stichovi. Za cenné připomínky děkujeme i prof. dr. E. Hajičové, DrSc., prof. dr. J. Panevové, DrSc., a dalším přátelům.

PŘEDMLUVA K DRUHÉMU VYDÁNÍ

Druhé vydání této knihy vychází jednadvacet let po prvním. Čtenářský zájem je totiž stále živý a problematika českého běžného hovorů se nijak převratně nezměnila. Proto není třeba ani měnit text a ponechávám ho v jeho autentické podobě. Vlastní mateřština skoro každého Čecha z Čech, od Chodska po Náchodsko, totiž čeština s tvary jako *dobrej, dobrýho, dobrejma, městama, bysme, vokno*, zůstává, jak byla, i když střídání jejích tvarů s tvary spisovné češtiny je dnes ještě častější (stane se, že i ministr z humanitní oblasti řekne nejen *bysme*, ale i *bysem*). Dnes už se o tom aspoň víc ví, což zdaleka není jen zásluha naší knížky, ale spíš potvrzení jejího obsahu.

Jsem hluboce zarmoucen nad tím, že srdce mého dlouholetého přítele a spoluautora doc. PhDr. Jiřího Hronka, CSc., 11. července 2013 dotlouklo.

Petr Sgall

1.
NENÍ JAZYK
JAKO JAZYK

Co vůbec znamenají slova jako *jazyk, čeština, lidská řeč*? I když necháme stranou ty jejich významy, které nás v této knížce zajímat nebudou, není to jednoduchá otázka. Lidská řeč jako taková reálně neexistuje, je to jen abstraktní objekt; na první pohled se dá říct, že existují jen jednotlivé jazyky (národní apod.). Jenže při bližším pohledu si uvědomíme, že je nutné jít ještě dál; ani čeština jako taková bezprostředně neexistuje, každý z nás ji zná a dovede užívat v trochu jiné podobě, s různou mírou využití jejího slovníkového bohatství, s různým vztahem k jejím stylistickým možnostem a k jejím místním variantám.

Chceme-li tedy mít pevný základ pro studium jazyka, máme jako východisko vzít jazykové vědomí (a podvědomí) jednotlivého mluvčího? Zřejmě by tu pak bylo na překážku nejen to, že různí mluvčí si osvojili různé podoby češtiny, ale taky to, že si snad každý z nás osvojil (a během svého života stále dál osvojuje) jejich podob víc, ovšem v různé míře.

Dá se tedy vůbec někdy říct, že dva mluvčí mají stejný jazyk? I když přitom vůbec nemáme na mysli takové přenesené významy slova jazyk jako „styl“, nebo dokonce „přístup, pohled“ apod.?

A to ještě v jistém smyslu existují i jazyky mrtvé (ne vždy vymřelé – vždyť např. latina nebo staroslovenština nevymřely, jen se z nich vyvinuly jazyky, kterým říkáme jinak; ostatně nepřestaly existovat – nejsou to dnes ani národní ani mateřské jazyky, ale v určitých funkcích, zejména církevních, se i dnes užívají). Mnohé z jazyků opravdu mrtvých už ani neznáme (dokonce nedovedem bezpečně rozluštit ani nápisy v etruštině, přestože ta žila v bezprostředním sousedství Římanů); jiné jazyky se podařilo znovu uvést do života, jako zejména hebrejštinu.

Musíme se zřejmě smířit s tím, že jazyk sice má základní existenci v hlavách svých mluvčích, ale že při vymezení pojmu jazyk je nutně zapotřebí brát do úvahy i abstraktní objekt, kterým je jazyk určitého etnického společenství. Nechme teoretiky a filozofy jazyka diskutovat o tom, která z těchto dvou podob existence jazyka je primárnější. Nemusí nás zajímat, jestli byla dřív slepice nebo vejce, protože nám v této knížce jde o konkrétní pohled na různé podoby češtiny a na vztah mezi nimi.

Zkrátka a dobře, čeština jako národní jazyk, ve své ideální a úplné, souhrnné podobě, je systém výrazových prostředků a jejich významů, který si české děti osvojují v podstatné míře, jehož znalosti se potom v dospělosti prohlubují a rozšiřují (a zčásti

i zužují) a se kterým se v tom či onom stupni seznamují i cizinci, někteří z nich natolik, že přestávají cizinci být.

Poznamenejme jen ještě, že slovo *jazyk* má jiný význam ve spojení *národní jazyk* a jiný ve spojení *spisovný jazyk*. V prvním významu označujeme jako jazyky češtinu, slovenštinu, italštinu atd., ale v druhém významu nejde o národní jazyk jako celek, nýbrž jen o jednu z jeho vrstev: nelze např. říct, že čeština je spisovná – říkáme jen, že má svou spisovnou podobu. Ztotožňování jazyka národního s jazykem spisovným je jednou z elementárních chyb, kterých bychom se měli vyvarovat, nechceme-li si znevažovat věcný pohled na jazyk a na jeho různé podoby.

JAZYKOVÉ ÚTVARY SPISOVNÉ A JINÉ

Obvykle se jako hlavní podoby (variety) národního jazyka označují spisovný jazyk a různá místní nářečí.

Tento tradiční názor předpokládá, že spisovná varieta jazyka, která plní jeho vyšší kulturní funkce, je na celém území jazyka jednotná a postupně zatlačuje do pozadí rozrůzněná místní nářečí, popř. je úplně vytlačuje i z běžného každodenního hovoru.

Je to však názor zastaralý, který neobstál a byl už v naší i v mezinárodní lingvistice nahrazen přístupem vhodnějším. Ukázalo se totiž, že spisovný jazyk obyčejně není úplně jednotný a hlavně že nespisovné variety v dnešní civilizované společnosti často nejsou územně tak omezeny, jako bývala stará místní nářečí.

V české lingvistice se už od třicátých let věnuje pozornost nejen místnímu rozrůznění národního jazyka, ale zejména jeho stratifikaci funkční, a to jak z hlediska různých stylů, tak i z hlediska různých jazykových útvarů. Funkční přístup k rozvrstvení jazyka vypracoval dlouho předtím, než v USA vznikla tzv. sociolingvistika, B. Havránek spolu s dalšími členy Pražského lingvistického kroužku, především V. Mathesiem a R. Jakobsonem. Byla to velká doba české lingvistiky; Pražská škola tenkrát patřila k prvním průkopnickým centrům strukturalismu a přicházela s novými myšlenkami v mnoha oborech lingvistiky, která se začínala loučit se starším, převážně historickým zaměřením. I dnes patří ke cti českého lingvisty, aby na každé sdělení o tom, jaké novinky zase přinesla americká lingvistika, dovedl odpovědět: „No ale Evropu Amerika ještě neobjevila; vždyť přece tohle u nás ve třicátých letech už věděli i novináři.“ Právem si i v odlehleém Finsku vypravují, jak Eva odsekla Adamovi, když jí vyhrožoval, že ji opustí a že ona za něj nenajde náhradu: „A co ten pražskej lingvista, ten, co prej už dávno před tebou toho doved víc než ty?“

Naštěstí dnes máme možnost o třicátých letech nejen mluvit a jejich slávu připomínat, ale taky rozvíjet tehdy vzniklé přístupy tak, aby obstály i ve světle toho, co bylo mezitím ve světě opravdu dobrého vykonáno.

Ale vraťme se ke stylům a jazykovým útvarům. Už i termín styl je víceznačný. Může se jím rozumět jak sloh charakteristický pro určitého mluvčího, autora nebo její skupinu, popřípadě pro skupiny jejich textů nebo pro jednotlivé projevy apod.,